

Dansk radikalkonservatismes sekulærreligion

AF

CHRISTIAN HOULBERG SKOV

Den konservative folketingspolitiker og redaktør for *Det Nye Danmark*¹ Ole Bjørn Kraft (1893-1980) berettede i 1930 om en i hans øjne fortvivlende episode i forbindelse med en fejring af Bisp Absalon i Roskilde. Efter at borgmesteren havde udråbt et leve for konge og fædreland, skulle den »kongelige« nationalsang *Kong Christian* have været afsunget. Det havde de stedlige socialdemokrater dog nedlagt veto imod, hvorfor der i stedet skulle synges *Der er et yndigt land*. Denne manøvre havde til gengæld stødt byens kommandant så meget på manchetterne, at han og alle hans officerer boykottede festlighederne. Efter gengivelsen af denne på overfladen lidt komiske situation konkluderede O.B. Kraft:

Der er efterhaanden ikke meget, der samler, men mere end nok der splitter. Det er ikke Absalons, men Hamlets Aand, der i Øjeblikket hersker i Danmark ... Intet er i Virkeligheden mere karakteristisk for Situationen, intet mere belysende, end at der hersker den bitreste Strid om, *hvilken* Sang, der skal være Fællesudtrykket for Nationen – Enhedsmærket for den nationale Vilje. Mon det ikke skulle være, fordi Spliden er saa stor, at det bliver vanskeligere og vanskeligere at finde noget, hvorom Nationen overhovedet kan samles i Enighed? Mon Aarsagen ikke er den, at den nationale Vilje til Samhørighed og Fællesskab i Med og Mod i Enighed om Maal og Midler for Tiden er svagere, end vi længe har oplevet det?²

1 I fodnoterne herefter: DND.

2 Kraft 1930, s. 407.

Krafts lille anekdote og hans dystre analyse viser essensen af tankegangen hos store dele af det unge, nationale og konservative Danmark. Nationen var truet af indre splittelse. Splittelsen skyldtes en svækkelse af den nationale ånd, som var så alvorlig, at man ikke engang kunne opnå enighed om de symboler, der repræsenterede nationen. Krafts bekymringer giver udtryk for et samfundssyn, hvor enhed er et mål og splittelsen et onde. Ydermere er det værd at bemærke, at netop Socialdemokratiet fremhæves som anstiftere af denne uorden. Den splittelse, der spredte sig i det danske samfund, var i al væsentlighed forårsaget af, hvad konservative kaldte klasseegoisme. Imod en sådan materialistisk funderet klassekamp satte konservative som Kraft det åndelige i stedet; netop derfor var svækkelsen af den nationale vilje så meget desto mere bekymrende. Kampen for det åndelige sammenhold og kritikken af classesplittelsen går som en rød tråd igennem artiklerne i tidsskriftet *Det Nye Danmark*, som udkom i perioden 1928-1937. I det følgende belyses denne radikalkonservatisme som et udtryk for sekulær-religiøs tankegang. Denne form for tænkning er særligt blevet identificeret af Emilio Gentile og Robert N. Bellah. De fremhæver den helliggørelse af profane enheder, som politiske bevægelser og samfund gennemfører i det moderne samfund. Karakteristikken passer på *Det Nye Danmark*. Tidsskriftets skribenter ønskede at fastholde eller skabe en forestilling om nationen som en hellig og ukrænkelig enhed, der måtte forstås som tilværelsens og derfor også politikens mål og mening.

Tidsskriftet Det Nye Danmark og radikalkonservatismen

Det Nye Danmark var blevet etableret af Ole Bjørn Kraft og Alfred Bindslev, der ligesom Kraft var medlem af Folketinget og dertil præst ved Garnisons Kirke. Dets rødder gik tilbage til den kristeligt og nationale ungdomsbewægelse *Det Unge Danmark*, hvor Kraft og Bindslev også havde spillet en hovedrolle. Denne i dag næsten glemte bevægelse opstod i 1917 som en reaktion på salget af De Dansk-vestindiske Øer. Salget blev opfattet som udtryk for en national selvopgivelse, knyttet til en åndelig afsvækkelse af det danske folk. Miseren havde rødder i nederlagsstemningen efter 1864, der ifølge Kraft, Bindslev og deres meningsfæller var en materialistisk, defaitistisk småstatstankegang. Den nationale genrejsning, som *Det Unge Danmark* så sig selv som spydspids for, var trefoldig. Dels var den national-konservativ, byggende på det, bevægelsen selv selv kaldte »Folketanken«. Den nationale konservatisme knyttede sig også til to andre elementer, som *Det Unge Danmark* betegnede som

Gudstanken og Rigstanken. Gudstanken var et samlende begreb for den åndelighed og antimaterialisme, som de unge konservative lagde vægt på. Kristendommen fremhævedes som en »uundværlig Aandsfaktor til Højnelse af Folkets Liv«. ³ Rigstanken var kernen i opgøret med småstatsmentaliteten. Danskerne skulle mindes om, at riget var større end selve Danmark. Det var også de nordatlantiske besiddelser, Island, Færøerne og Grønland. Der var med Bindslevs ord tale om en imperialistisk forkyndelse, der ville udnytte alle de rigdomskilder, som danskens vej til ros og magt anviste. ⁴ Forsøget på at indtænke imperialismen i en ny dansk nationalisme, der skulle bortkaste arven fra 1864, indikerer sammen med ideen om folkets kristelige genrejsning en brudflade i forhold til den herskende konservatismes langt mere beskedne og jordnære politiske tænkning. Det Unge Danmark var et dansk eksempel på den ny konservatisme, der opstod omkring første verdenskrig, og som er blevet betegnet som radikalkonservatisme. I dansk sammenhæng er denne tænkning især blevet behandlet i historikeren Adam Holms ph.d.-afhandling fra 2002, der kraftigt understreger skellet mellem den traditionelle konservatisme og dens radikale variant, som henføres til de nye højrebevægelser, der fra slutningen af det 19. århundrede opstod i opposition til den traditionelle konservatisme. ⁵

Konservatismen er generelt knyttet til moderniteten som en reaktion imod oplysningstidens rationalisme og den politisk-diskursive udformning heraf i liberalismen. ⁶ Men da dette forsvar for irrationalitet må foregå inden for en rationel diskurs, for overhovedet at blive taget alvorligt i moderniteten, lå der i klassisk konservatisme en bevægelse hen imod en rationalisering af irrationaliteten, hvorved den i løbet af det 19. århundrede kom til at ligne sin liberale hovedfjende i en sådan grad, at den konservative litterat Harald Nielsen (1879-1957) affejede tidens konservatisme som fodslæbende liberalisme. ⁷

Radikalkonservatismen gjorde op med denne konservatisme. Den accepterede og erkendte moderniteten som et grundvilkår – og var ofte dybt fascineret af de tekniske og videnskabelige fremskridt – men følte sig ikke åndeligt hjemme heri, hvorfor den – med den svenske sociolog Göran Dahls ord – søgte: »... another symbolic and cultural framework that is not a mere expression of capitalist, individualist values«. ⁸

3 Bindslev 1938, s. 398.

4 Ibid., s. 399.

5 Muller 1997, s. 27f; Holm 2002, s. 12ff, 195f.

6 Mannheim 1986, s. 85f.

7 Holm 2002, s. 122ff.

8 Dahl 1999, s. 52.

Radikalkonservatismens kritiske virke rettede sig i høj grad mod den gængse konservatisme. I sit tilbageblik på Det Unge Danmark kunne Alfred Bindslev i Det Konservative Folkepartis officielle partihistorie således skrive:

Men det var længe siden, at nogen som Jacob Scavenius havde talt om Betydningen af Bedrifter udadtil, og selve Begreberne Riget og Nationen var blevet udvandet af den liberalistiske Opfattelse af, at enhver er sig selv nærmest, der ikke var ukendt i de Kredse, hvis Tilslutning til Konservatismen ene skyldtes Troen paa, at dette Parti vilde værne deres Tegnebog mod for høje Skatter.⁹

Kritikken er interessant ikke alene på grund af dens udtalte fjendtlige holdning til en konservatisme, der var betinget af økonomiske overvejelser, men også fordi Bindslev skrev dette så sent som i 1938. Bindslev var som Ole Bjørn Kraft blevet valgt ind i den konservative folketingsgruppe i 1926. På samme måde var præsten Kristen Amby (1894-1961), sagføreren Henning Hasle (1900-1986), der begge var rundet af bevægelsen, blevet indvalgt i 1932. De unge nationalister var blevet ældre, mere fredsommelige og pragmatiske politikere og deres tankegang i nogen grad modereret af den politiske dagligdags vilkår. Men Gennem tidsskriftet Det Nye Danmark videreførtes fra 1928 og frem til 1937 det grundlæggende opgør, som også havde været Det Unge Danmarks: »... national Rejsning på Kristendommens Grund, en Reaktion mod Fritænkeri og Materialisme, mod udflydende Kosmopolitisme og svækket national Selvtillid«. ¹⁰

Ole Bjørn Kraft skrev i 1971 i sin selvbiografi, at tidsskriftets linje ikke var dikteret af partiet, selvom begge dets redaktører sad i den konservative folketingsgruppe: »Vi gjorde det klart, at vi stod i en kampsituation«. ¹¹ Det Nye Danmark er således en væsentlig kilde til belysning af, at konservatismen ikke kun foldede sig ud på Christiansborg, men var en tænkning, der også kunne optræde kommenterende og kritisk i forhold til den konservative realpolitik.

Det står ikke klart, hvor mange der læste artiklerne i Det Nye Danmark. Tidsskriftet var uden tvivl for en langt snævrere kreds end de store konservative dagblade, hvor en lignende radikalkonservatisme

9 Bindslev 1938, s. 397

10 DND: Bindslev 1928[c], s. 331.

11 Kraft 1971, s. 29.

indimellem kunne komme til udtryk. Bindslev udtrykte arven efter Det Unge Danmark – hvortil her også må regnes Det Nye Danmark – således:

Meget var uklart, meget var unge Mænds taagede Fantasier, og nogen direkte politisk Betydning fik Bevægelsen ikke. Men indirekte. Ikke blot ved de Mænd, der fra denne Bevægelse gik over i Konservatismens Rækker, men maaske nok saa meget ved den idémæssige Indflydelse, den fik paa den følgende Tids Konservatisme.¹²

Det Nye Danmark var det mest markante intellektuelle konservative tidsskrift i mellemkrigstiden – det følgende bygger dog alene på årgangene 1928-1930, den formative og mest vitale periode. Ole Bjørn Kraft beretter om tidsskriftets popularitet i politiske kredse – men vælger sjovt nok i erindringerne fra 1971 at give bladets karikaturtegner »Jensenius« æren for dette.¹³ Bladet var vokset ud af Det Unge Danmarks eget tidsskrift *Den nye Tid* og udkom på det prestigefyldte forlag Gyldendal. At så mange af skribenterne havde tilknytning til Det Unge Danmark, kunne måske tolkes som symptom på tidsskriftets snævre sigte og målgruppe, men reelt viser det blot kontinuiteten mellem Det unge Danmark og Det nye Danmark. Flere af disse skribenter havde nemlig i mellemtiden opnået fremtrædende stillinger i Det Konservative Folkeparti eller andre steder i det konservative miljø. Flere var som Amby, Kraft, Hans Thyge Jacobsen (1896-1965) og Carsten Raft (1895-1965) folketingsmedlemmer. Andre, som cand.polit. Aksel Møller (1906-1958), litteraten Hakon Stangerup (1908-1976) og redaktør, cand.mag. Karl Bøgholm (1898-1976), blev det, efter tidsskriftet var gået ind. Kraft nævner tillige en lang række andre skribenter som Nationaltidendes senere redaktør L. Estrup (1890-1974) og den prominente kritiker Henning Kehler (1891-1971) med flere.

Tidsskriftet talte navnlig til dem, der lagde vægt på, at konservatismen var andet og mere end en økonomisk dagsorden. Uden for kredsen af yngre konservative var det da også folk med sådanne holdninger, der skrev i tidsskriftet, f.eks. den konservative folketingsmand Adolph Svensson (1880-1963), en af de få fremtrædende sønderjyske førerskikkelser, der havde fundet vej over i Det Konservative Folkeparti. På

¹² Bindslev 1938, s. 399.

¹³ Kraft 1971, s. 29; se også Holm 2002, s. 2; Jensen 1983, s. 59f, Christmas-Møller 1993, bd. 1, s. 230.

mange måder – og alene i kraft af sin alder – var han forskellig fra de yngre radikalkonservative, men hans erfaringer fra Sønderjylland og hans læsning af litteraten Harald Nielsen havde ledt ham til den overbevisning, at en åndelig oprustning var en national nødvendighed. Det var på denne baggrund, han satte sig i spidsen for oprettelsen af en »konservativ højskole« på Hindsgaul i 1925.¹⁴ Med i gruppen var også forfatteren Thorkild Gravlund, forfatter til en række bøger, der solidariserede sig med det danske almueliv og folkets historie. Bladets bidragsydere udgjorde den konservative kulturkamps falanks. Overvægten af lidt yngre skribenter understreger om noget Det Nye Danmarks position som den væsentligste samlede konservativt-intellektuelle bestræbelse i tidens kulturkamp. Mod dette billede af bladets forholdsvis fremtrædende plads skal dog anføres, at der givet var tale om en forholdsvis begrænset skare af konservative, kendetegnet ved ønsket om en ny konservatisme, samt evnen til at skrive eller læse længere artikler herom.

Der var naturligvis også andre organer for sådanne tanker. Nævnt er allerede de store konservative dagblade, der dog også havde aktualitets-, læser- og partipolitiske hensyn at tage. Fra begyndelsen af 1930'erne betød udviklingen i Konservativ Ungdom, at også denne bevægelses medlemsblad blev et betydeligt forum for radikalkonservative holdninger. Her var man dog ligesom i aviserne begrænset af artiklernes længde og bladets bredere læserskare af gymnasiaster og funktionærelere. Det Nye Danmarks styrke og svaghed var dets eksklusive, akademiske karakter, der nok har virket tiltrækkende på den konservative intelligentsia, men tillige afskrækkende på bredere dele af det konservative Danmark. De radikalkonservative var et markant indslag i mellemkrigstidens kultur- og samfundsdebat. Deri ligger deres betydning. Med første verdenskrig var det modernes rationalisme og udviklingsoptimisme blevet betvivlet. Den unge generation, som modnedes politisk og samfundsmæssigt i krigsårene, er af forfatteren Jacob Paludan blevet kaldt generationen, der snublede i starten. Skønt det liberale demokrati holdt stand i Danmark, undgik den offentlige debat ikke at blive præget af en radikal samfundskritik, og denne kritik blev netop båret frem af samme generation, som skrev i Det nye Danmark. Flere af denne konservatismes repræsentanter kom som anført efterhånden i Folketinget, hvor de sluttede op om John Christmas Møllers politiske linje. Skønt de aldrig havde monopol på retten til at definere konservatismens begreb, stod de som de fremtrædende repræsentanter for

14 Christmas-Møller 1993, bd. I, s. 205.

tidens konservatisme, og det blev endog Alfred Bindslev, som i forbindelse med Det Konservative Folkepartis 20 års jubilæum i 1935 fik til opgave at skrive konservatismens historie og dermed autoritativt at udlægge partiets historiske selvforståelse.

Men hvor dominerende end højre- (og venstre-)kritikken af det borgerlige samfund var i perioden, og hvilke poster det end lykkedes kredsen omkring Det Nye Danmark at opnå, var ideernes fremme i dansk konservatisme stærkt begrænset af den ligegyldige eller direkte fjendtlige indstilling, som partiejeren John Christmas Møller udviste over for dem. Han talte nok om en ny, bred national konservatisme, men hos ham var dette knyttet til et økonomisk program. De radikalkonservative viste ofte deres store beundring for ham, og i opgøret med den gamle tids økonomisk liberale konservatisme var de allierede. Men Christmas Møller nærede for sin del ikke høje tanker om disse konservative skønånder, som han ifølge sin biograf Wilhelm Christmas-Møller vurderede som en flok »selvovervurderende skvadronører, der endnu ikke vidste, hvad de ville være, når de engang blev store«. ¹⁵ Christmas Møller havde ligeledes vist sig kritisk over for det billede, som Bindslev tegnede af konservatismen i sit store værk *Konservatismens historie i Danmark fra 1848 til 1936*. Særligt vendte Christmas Møller sig imod Bindslevs betoning af konservatismens kristelighed og sædelighed. ¹⁶

Det var hos ungdommen, at den radikale konservatismes synspunkter slog tydeligst igennem. Særligt i KU videreførtes fra 1932 med fornyet styrke radikalkonservative ideer under den markante formand Jack G. Westergaard, der i øvrigt selv var tilknyttet tidsskriftet.

Det Nye Danmark gik ind i 1937. Da var den radikale konservatisme trådt i baggrunden og et heftigt opgør med højreradikalismen gennemført i KU. De foregående års yngre konservative var blevet ældre og stadig mere optaget af den politiske dagligdag. Efterkrigstidens afradikaliserede socialkonservatisme udtrykkes tydeligt ved titlen på Carl Kauffeldts bind 4 fra 1966 af værket *Det konservative folkepartis historie i et halvt århundrede: »Nye Tider – nye mål«*. Efterkrigstidskonservatismen ville ikke kendes ved mellemkrigstidens meget selvbevidste konservatisme. Meget sigende spiller Det Nye Danmark ingen rolle i den partihistorie, som blev skrevet i 1960'erne. Lige så sigende er det dog, at førnævnte Carl Kauffeldt og en anden af værkets forfattere, Jørgen Hatting, begge begyndte deres karriere som skribenter i netop dette tidsskrift. ¹⁷

¹⁵ Ibid., s. 207

¹⁶ Ibid., s. 231.

¹⁷ Kraft 1971: s. 29; Kauffeldt 1966; Hatting 1966.

Modernitetskritikken og Det Konservative Folkeparti

En stor del af artiklerne i Det Nye Danmark bærer præg af en iscenesættelse, hvor skribenterne opfattede sig som outsiders – eller rettere: en intellektuel avantgarde – der arbejdede for en ny og mere ideologisk konservatisme. Skytset rettedes således både mod den modernitet, der var løbet løbsk, og den konservatisme, der ikke havde gjort andet end at løbe med. En af Det Nye Danmarks mindre fremtrædende, men mere radikale skribenter, cand.polit. Ove Lundbye (1891-1977), kritiserede således det Konservative Folkeparti for at være grundlagt på et liberalt fundament:

Læser man det konservative Folkepartis Program, maa ens første Indtryk være dette, at Aanden fra 48 er manet frem lyslevende. »Den personlige Frihed og den Enkeltes Selvstændighed« og »Hævdelsen af Folkets nationale Selvbestemmelsesret« – Det er jo *Nationalliberalisme*.¹⁸

Kritikken af konservatismens knæfald for liberalismen stod han ikke alene med. Motivet om splittelsen mellem en egentlig konservatisme og en inficeret af liberalismen gav også Bindslev udtryk for så sent som i 1938, da han skrev om Det Unge Danmark i *Konservatismens Historie i Danmark*. Ønsket var, skrev han, at forny Estrups statskonservatisme, og her var man med Bindslev ord i kamp mod den nationalliberalisme, der siden havde holdt indtog i partiet. Bindslev knyttede dog ikke i partihistorien denne nationalliberalisme så entydigt til stiftelsen af Det Konservative Folkeparti som Lundbye, idet Bindslev fastholdt, at Det Konservative Folkepartis stiftelse i sig selv var et udtryk for en ny socialkonservatisme, der var en fortsættelse af den gamle statskonservatismes liberalismekritik.¹⁹ I det Nye Danmark udtrykte han påvirkningen i meget overordnede vendinger: »Uden at vide det er mange i Bund og Grund konservativt sindede behersket af den naturalistiske Tankegang«. ²⁰ For Bindslev hang konservatismens manglende modstandsdygtighed over for naturalisme, liberalisme og radikalisme sammen med den manglende artikulation af konservatismens sande væsen. Mange var måske økonomisk konservative, eller stemte konservativt, fordi det gavnede deres interesser lige nu; andre satte lighedstegn

18 DND: Lundbye 1930, s. 223.

19 Bindslev 1938, s. 400f.

20 DND: Bindslev 1930[a], s. 40.

mellem konservatisme og en almenmenneskelig disposition til at stille sig kritisk an over for alt nyt.²¹ Konservatismen måtte dog gå videre end denne *instinktkonservatisme* og manifestere sig som *idékonservatisme*.²² Bindslev bestemte positivt idékonservatismen som national.²³ Konservatismen skulle således ikke stille sig tilfreds med at være kontravægt til alverdens ideologier, men være noget i sig selv. Den skulle være mere end blot politisk i jævn forstand, den skulle være en »Livsanskuelse«. Den skulle være nationens frelse,²⁴ en frelse fra det moderne gennembruds genoplivning af de franske revolutionsidealer, hvor *broderskabet* var falsk internationalisme, der virkede opløsende på den nationale rodfæstethed, *ligheden* nivellering og dermed altings forringelse, og *friheden* et slagord, der vendte mennesket fra det givne og lagde afstand mellem det moderne menneske og den gamle religion, og dermed den kristelige moral.²⁵

Maleren Harald Slott-Møller (1864-1937), der i sin ungdom bidrog til det moderne gennembrud, men siden havde vendt radikalismen ryggen og i stedet var blevet værdikonservativ, opfattede modernitet som moralsk forfald:

'Fanden fører Ballet op – !'

Og hvilken Danser er ikke han? Opfinder af og Fordanser i alle de mest moderne Kvadriller – ...; han skinner ligefrem af Frihed, lyser af Fremskridt og Retfærdighed –.²⁶

Med kunstnerens polemiske vid udtrykte Harald Slott-Møller modsætningen mellem på den ene side moral og religion og på den anden side amoral, modernitet og dyrkelsen af frihed, »den mest næsegrus tilbedte Guddom«, som ifølge Harald Slott-Møller var aldeles samfunds- og personlighedsopløsende. Han opregnede: Opløste ægteskaber, svegne forpligtelser, bedrageri, hensynsløshed, svig og løshed af enhver art.²⁷ Også her var han enig med Bindslev, der mente at selve livsnerven var truet.²⁸ Ja Danmark var med en anden af de unge radikalkonservatives ord ved at »bryde sammen i Fejghed og Selvbesmittelse«.²⁹

21 DND: Bindslev 1928[c], s. 329.

22 DND: Bindslev 1929[a], s. 274.

23 Ibid., s. 281.

24 Ibid., s. 278.

25 Ibid., s. 279.

26 DND: Slott-Møller 1928, s. 88.

27 Ibid., s. 89.

28 DND: Bindslev 1928[a], s. 278.

29 DND: Stevns 1929[a], s. 294.

Den konservative diagnose var klar. Samfundet var på grund af liberalismen simpelthen ved at falde fra hinanden. Båndet, der bandt individerne sammen, var ved at blive tæret op af individualisme. Ja, selve nationens sammenhold og respekten for dens symboler var truet. Konservativ politik måtte, dikteret af denne livsanskuelse, være et forsvar for nationen og en hævde af denne som udgangspunktet for politisk handlen. For Bindslev betød det, at konservatismen måtte være *radikal* såvel som *reaktionær*:

Dens Fremtidspolitik maa derfor staa i Revisionens Tegn. Den melder sig ikke som den stædige Værner af *alt* bestaaende... Konservatismen [ønsker] i flere Henseender at vende tilbage til Værdier, som svigtedes, at knytte Traade, som voldelig sprængtes til ubodelig Skade for Samfundet. I en vis Forstand kan det derfor siges, at dansk Nutidskonservatisme ønsker en *Reaktion*.³⁰

I Bindslevs citat ses den radikalkonservative grundtanke, at institutioner og fælles rammer er nødvendige, men at de traditionelle er blevet så svækkede af moderniteten, at nye er påkrævede.

Det afgørende spørgsmål her var dog, hvilke tråde der skulle genknyttes, og hvad disse tråde skulle forbinde det moderne menneske med. Allerede i dette citat kom Bindslev ind på det, idet han talte om udviklingens ubodelige skade for »samfundet«. Konservatismen måtte være samfundspolitik. Bindslev skrev således andetsteds: »Samfundet, som det er, er i sig selv en Autoritet, som kræver Ærefrygt«.³¹

Samfundet var altså mere end blot en tilfældig samling individer. Det var noget i sig selv, en ærefrygtindgydende autoritet. Karl Bøgholm udtrykte det endnu klarere: »I sin Tro på de evige Værdier bøjer Konservatismen Knæ for Nationens Alterbord«.³² Bøgholm var en af veteranerne fra kampagnen mod salget af De Dansk-vestindiske Øer, en flittig og velanskrevet udenrigspolitisk skribent, som fra 1930ernes begyndelse sad i Det Konservative Folkepartis ledelse. Han understregede individets pligtskyldighed over for fællesskabet, men gik videre og hævdede det som en hellig enhed, i hvert fald på retorisk plan. Nationen eller folket og helliggørelsen af disse var knyttet til en dyrkelse af staten i en sådan grad, at nation og stat oftest anvendtes synonymt.

30 DND: Bindslev 1928[c], s. 330.

31 DND: Bindslev 1928[a], s. 282.

32 DND: Bøgholm 1928, s. 458.

Andetsteds skelner Bindslev mellem staten/nationen på den ene side og samfundet på den anden. Samfundet var ifølge Bindslev grundlæggende ikke et konservativt begreb.³³ Det udtrykte blot en tilfældig skare af individer, men staten og nationen var andet og mere. Bøgholm beskrev det på denne måde: »Staten er det vilde, sig selv bevidste Samfund, som Nationen er det rodfæstede Folk«. ³⁴ Skridtet fra samfund som profan kategori til stat som hellig gik via erkendelsen af samfundet som helligt: Der lå en viljeshandling bag. Man måtte ville være for faktisk at være. Når samfundet var sig selv bevidst som mere end blot en samling individer, blev det til nation og stat, en helhed af større værdi end summen af sine enkeltdele. Dermed var staten en mere komplet kategori end samfundet. Den transcenderede et forbigående interessefællesskab mellem de levende. Staten og Nationen betegnede og beseglede et metafysisk bånd mellem de nulevende, de døde og de endnu ikke fødte.³⁵ Dette medførte en tung, national forpligtelse over for 'jorden og de døde', som Bindslev med henvisning til den franske højreradikal Maurice Barrès udtrykte det. At være national var at indse en etisk pligt hos individet til at påtage sig ansvar for nationen og opfatte sig selv som led i en større helhed. Den radikalkonservative nationalisme betonede kontinuiteten. Bindslev talte om folkets natur i strikt essentialistiske vendinger:

Folket [har] altid ... levet sit Liv i Harmoni med sin egen Natur. Dets Historie er skredet frem under en stadig Udfoldelse af, hvad der boede i dets eget Væsen... At være konservativ er at bekende sig til denne Tro.³⁶

Det er bemærkelsesværdigt, at Bindslev i sidste ende ville kalde dette for en »tro«; noget man altså skulle bekende sig til – en art dennesidig metafysik.

Grundtanken om sammenknytning af folk, samfund, nation og stat til en enhed stillede kongemagten i en central position. Hvor nationalismens ide om folkesuveræniteten som udgangspunkt var revolutionær og en udfordring for kongemagten, var det lykkedes de konservative at tænke folkesuveræniteten og kongemagt sammen. Kongen var forbundet til det danske rige som indstifteren af dette og et symbol på dets kontinuitet, en formidler af den førømtalte forbindelse til jorden og

33 DND: Bindslev 1930[b], s. 146.

34 DND: Bøgholm 1928, s. 458.

35 DND: Bindslev, 1930[b], s. 146.

36 DND: Bindslev 1928[a], s. 282.

de døde. Kongen var en levende personliggørelse af det danske rige og en påmindelse om, at hvert enkelt individ indgik i »en stor betagende Sammenhæng«. I dette symbol udtryktes derfor »Rigsskabets, Rigsenhedens og Rigssammenhængens Tanke«. ³⁷ Men også kongemagten var ifølge Bindslev truet af moderne politisk tankegang, der i kraft af lighedstanken nødvendigvis måtte forkaste Kongedømmet af Guds nåde for i stedet at kære en rigsforstander af folkets nåde. ³⁸ Modstillingen mellem Guds og folkets nåde skal ikke kun forstås polemisk. Kongen var netop en figur, der forbandt folket med noget transcendent, og derved gjorde det til stat og nation.

Sekulærreligion

Det er tydeligt, at der i omtalen af det nationale er en eksplicit religiøs sprogbrug, som hører sammen med en form for modernitetskritik. Den italienske historiker og fascismeteoriker Emilio Gentile har, først i sin indflydelsesrige bog *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*, der udkom på italiensk i 1993, og siden i bogen *Politics as Religion*, der udkom første gang på italiensk i 2001, udviklet en teoretisk tilgang, hvor det politisk-religiøse karakter understreges. Hans empiriske udgangspunkt er en analyse af den italienske fascisme, men tilgangens anvendelighed begrænser sig ikke hertil, og hans udgangspunkt er en længere teoretisk tradition med rødder i bl.a. Hannah Ahrendt og Raymond Arons forsøg på at forstå totalitarismen som en moderne nyskabelse. Centralt står her begrebet helliggørelse af det politiske. Med moderniteten undergår det politisk-religiøse forhold til religionen en markant udvikling. Fra at være underlagt den religiøse sfære river det politiske sig løs og konstituerer sit eget sagsområde. Det åbner muligheden for helliggørelse af det politiske.

Helliggørelsen medfører, at en i udgangspunktet sekulær enhed, det være sig klasse, race eller nation, helliggøres og dermed bliver transcendent, ubestridelig og urørlig. ³⁹

Ifølge Gentile skaber helliggørelsen af det politiske:

A system of beliefs, myths, rituals, and symbols that interpret and define the meaning and the end of human existence by subordinating the destiny of individuals and the collectivity to a supreme entity. ⁴⁰

37 DND: Bindslev 1929[e], s. 469.

38 Ibid., s. 467.

39 Gentile 2006, s. xiv.

40 Ibid.

Den sekulære religion kan yderligere bestemmes gennem to idealtyper: civilreligion og politisk religion. Forskellen mellem disse beror på graden af pluralisme, som de hver især tillader, navnlig i forhold til individets autonomi.⁴¹ Det politiske system, som den sekulære religion understøtter, er afgørende. Civilreligion vil være knyttet til et liberalt demokrati, mens politisk religion, der er Gentiles egentlige interesseområde, identificeres med totalitarisme, som ud over anti-pluralisme defineres ved en invasiv politisk adfærd og ideen om antropologisk revolution: skabelsen af »det nye menneske« i statens, den nye guddoms, billede. Gentiles forståelse af den politiske religions pluralistiske modpol, civilreligion, bygger på den amerikanske sociolog Robert N. Bellah, der introducerede det som sociologisk begreb i 1967. Civilreligion er et positivt ladet normativt begreb, som Bellah brugte til at betegne den særlige amerikanske tradition for at tale religiøst uden at henvise til en særlig trosretnings Gud, dvs. tale i et absolut sprog om værdier, men uden at ekskludere enkelte samfundsgrupper og deres særlige værdier. Civilreligion er ifølge Bellah en fuldt ud særskilt religion, uafhængig af kirke(rne) og staten, der gennemtrænger samfundet, integrerer det, legitimerer de politiske institutioner og desuden opstiller en højere moralsk målestok forankret i forestillingen om en transcendent gud, der ikke er nogen bestemt trosbekendelses gud, men en gud for hele nationen.⁴²

Selve ordet civilreligion stammer fra Rousseau, men teoretisk bygger Bellah på Durkheim, der anså det hellige som et udtryk for samfundet, eller samfundet selv, og som netop havde hævdet, at en civilreligion ville erstatte de gamle religioners samfundsmæssige funktion i sekulariseringens kølvand.⁴³

Hvor civilreligion for Bellah er et spontant opstået samfundsfænomen, er Gentile mere diffus. Grundlæggende anser han helliggørelsen af det politiske som en bevidst handling, men idet han i sin definition af civilreligion følger Bellah, må han siges at være uafklaret om dette forhold.⁴⁴ Afgørende er, at de to tilgange, der behandler kongruente fænomener, gør det fra hver sin position. Hvor civilreligionsbegrebet er positivt ladet og beskriver en integrerende komponent i det liberale demokrati, er begrebet politisk religion negativt og udgør et kendetegn for totalitarismen.

41 Ibid., s. xv.

42 Bellah 1967, s. 1-4.

43 Durkheim 2000, s. 171.

44 Gentile 2006, s. 26.

Civilreligionsbegrebets positive valør er til gengæld siden hen blevet kritiseret af bl.a. religionssociologen Marcela Cristi, som i bogen *From Civil to Political Religion* fra 2001 påpeger, at traditionen efter Bellah har været for lidt opmærksom på det politiske element i civilreligionen. En civilreligion kan ikke uden videre hævdes at være en spontant opstået civilreligion for og af hele samfundet. Tværtimod udtrykker den ofte enkelte klasser eller grupper ideologiske præferencer, og doceres over for befolkningen gennem statsapparatet. Hermed afviser Cristi ikke begrebet civilreligion, men hun gør opmærksom på, at civilreligion ikke kun er kultur, men også altid ideologi.⁴⁵ Meget lig Gentile skelner hun mellem to idealtypiske variationer over det civilreligiøse tema. På den ene side findes en civilreligion à la Durkheim, som er en spontant opstået, diffus ramme for et kollektivs selvforståelse – en kultur der tages for givet.⁴⁶ På den anden side står en civilreligion à la Rousseau, som er politisk og ideologisk, artikuleret og påført oppefra.⁴⁷ Det er værd at bemærke, at dette skel mellem (durkheimsk) civilreligion og (rousseauisk) politisk religion ikke løber parallelt med skellet mellem civilreligion og politisk religion hos Gentile. For hvor Cristis skel bygger på omfanget af politisk kontrol med civilreligionen, bygger det hos Gentile på karakteren af det politiske system, som religionen understøtter.

Denne korte indføring i teorien antyder den voldsomme begrebsforbistring inden for feltet. Nærværende undersøgelses udgangspunkt er Gentiles begrebsverden, inden for hvilken helliggørelse af det politiske forstås som den handling, der skaber en sekulærreligion,⁴⁸ der igen kan udspecificeres i to idealtyper: civilreligion og politisk religion. Men Cristis skelnen mellem det kulturelle og det politiske må nødvendigvis også tages i betragtning. Både Bellah, Cristi og Gentile er enige om at knytte begrebet snævert til moderniteten. Det kan i den forstand ses som et svar på spørgsmålet om det, som er blevet kaldet den moderne verdens problematiske pluralisme.⁴⁹

Cristi behandler nationalismens forhold til sekulærreligion og konkluderer, at nationalisme opererer på samme måde som civilreligion, og at man i høj grad må sætte lighedstegn mellem dem.⁵⁰ Gentile

45 Cristi 2001, s. 11-13; se også Williams 1996, s. 376.

46 Cristi 2001, s. 224ff.

47 Ibid., s. 227f.

48 Sekulærreligion dækker således her »religion of politics«, der dårligt lader sig oversætte til dansk uden at minde for meget om politisk religion. Begrebet stammer fra den franske sociolog Raymond Aron, se Gentile 2006, s. 1.

49 Cole & Hammond 1974, s. 184.

50 Cristi 2001, s. 198.

går et skridt videre og slår fast, at nationalismen er en sekulærreligion, idet den helliggør nationen og gennem symboler, ritualer og festivaler forvandler abstrakte myter om nationen til konkret, levende virkelighed.⁵¹ Netop en sådan nationalisme er kernen i den danske radikalkonservatisme, som da også her skal behandles som en sekulærreligion. Nok afviste de radikalkonservative, at konservatismen var velegnet »til Afgudsdyrkelse med tilhørende Menighedsdannelse«,⁵² men radikalkonservatismen kan alligevel forstås som en bevægelse med et sekulærreligiøst program: Forsvaret for og styrkelsen af nationens hellighed og hævdelser af denne hellige enhed som udgangspunktet ikke alene for politik, men også for den enkeltes livssyn. En verdensforståelse, hvor den enkelte ved at spejle sig i nationens symboler skulle forstå sig selv som del af en større, historisk sammenhæng, som han stod i gæld til for sin egen tilværelse, og hvis autoritet han måtte underlægge sig. Dette åbner imidlertid for en række spørgsmål: Hvis vi forstår konservatismen som sekulærreligion, hvad er så kristendommens rolle? Hvilken grad af individuel autonomi – jf. Gentile – tillader konservatismen? Og i hvilket omfang er den – jf. Cristi – enten spontan eller politisk-institutionelt konstrueret?

Den konservative sekulærreligions forhold til kristendommen

Den svenske sociolog Göran Dahl har i sin drøftelse af de radikalkonservatives forhold til religion understreget forskellen fra fascismen:

... religion is often regarded as a means for reaching an end in Fascism; perhaps the best example is the 'sacralization of politics' in Fascist Italy (Gentile, 1996) For both the conservative and the radical conservative religion is the very heart of life.⁵³

Heller ikke historikeren Adam Holm, der har behandlet radikalkonservatisme i dansk kontekst, mener, at konservatismen – i kraft af radikalkonservatismens forhold til traditionel religion – giver sig af med at helliggøre det politiske.⁵⁴ Tolkningen bygger imidlertid på en misforståelse af begrebet helliggørelse af det politiske. For det første understreger Gentile, at den religiøse dimension i politisk religion ikke

51 Gentile 2006, s. 30.

52 Amby 1930[b], s. 477.

53 Dahl 1999, s. 3f.

54 Holm 2001, s. 13.

bare drejer sig om at nå et mål, men faktisk er genuint religiøs.⁵⁵ For det andet – meget klart udtrykt hos Gentile – er helliggørelsen af det politiske ikke forbeholdt totalitarismen, men giver sig også udslag i nationalismen, hvad også nærværende kildeundersøgelse peger i retning af. I erkendelsen af radikalkonservatismen som en bevægelse, hvis formål det er at revitalisere og dermed reformulere en sekulærreligiøs ramme for samfundet, må det altså genovervejes, hvilken rolle kristendommen spiller heri.

Ifølge Bindslev havde moderniteten lagt afstand mellem det moderne menneske og den gamle religion. Den konservatives opgave var at knytte disse tråde sammen igen, og dette var rent faktisk muligt. Den fatalisme, som kan præge konservatismen, er hos radikalkonservative afløst af en tro på de fornyede muligheder, som den nye tid bringer med sig. Forfatteren Thorkild Gravlund (1879-1939), udtrykte det sådan:

De unge ved intet om det, der gik lige forud for dem, da Vorherre afskaffedes og Fædrelandet var til grin. De står frem som Nyfødte... De jubler over Landet så snart de træder ud i det... Gud er ikke et Dogme, der skal tvivles på for et andet Dogme. Naturen er ikke Darwin. Livet er ikke Litteratur. Livet er her et Folk, der rejser sig ... rejser sig som Almue, uden Førere og uden Dogmer.⁵⁶

Gravlund ophævede ikke det moderne, men tog udgangspunkt i det, eller måske rettere i en ide om, at det moderne nu var overskredet. Hvis det moderne bestod i at erstatte dogmet om Gud med dogmet om Darwin, så var den nye tid netop præget af dogmatikkens ophævelse, således at livet selv blev udgangspunktet. Thorkild Gravlund, der var en væsentlig inspirationskilde i hvert fald for Bindslev, fremhævede ungdommen som dem, der kunne bære en sådan revolution. Tankegangen virker tydeligt inspireret af vitalismen, der dyrkede livet og viljen og afviste den »livsfjendtlige rationalisme«. De tyske radikalkonservative, de såkaldte konservativrevolutionære, var i særdeleshed præget af arven efter Nietzsche og mente, at de levede i en slags eftermodernitet. Hos de tyske radikalkonservative blev konsekvensen af inspirationen fra Nietzsche, at deres konservatisme blev ateistisk og beredte vejen

⁵⁵ Gentile 2006, s. 143.

⁵⁶ DND : Gravlund 1928, s. 310.

for nazismens dyrkelse af den totale stat.⁵⁷ Hos de danske radikalkonservative fastholdtes religionen på en anderledes markant måde. De vitalistiske indslag var ganske vist til stede, men altid kun til en grænse. Dette understreges i debatten mellem Alfred Bindslev og den radikalkonservative officer og forfatter Arne Stevns (1896-1957). Stevns befandt sig i utkanten af kredsen om Det Nye Danmark. I 1925 havde han udgivet krigsnovellen *Legionærer*, og vitalistiske tanker om krigens fortræffelighed blandet med nationalisme var et markant tema hos ham. Kulminationen på hans forfatterskab blev det store værk *Vor Hær i Krig og Fred*, udgivet i to bind 1942-44.

For præsten Alfred Bindslev lå der en udfordring i at kombinere en universalistisk kristendom og en partikularistisk nationalisme. Han afviste, at den iboende kristne universalisme skulle have politiske konsekvenser som »international sirenesang«, samtidig med at han understregede, at kristendommen måtte blive levende virkelighed i folket. Kristendommen måtte blive »Kød af Folkets Kød og Blod af dets Blod«.⁵⁸ Kristendommen måtte indoptages organisk i folkets liv – på lige fod med alle andre tanker. Arne Stevns for sin del begræd modernitetens undergravning af kristendommen:

Mange – mange af de unge har helt svigtet Kirken. Dette, mener jeg, er et umaadeligt Tab for dansk Aand. Ikke mest for dansk Kristendom, men for dansk Fædrelandssind. Der gror Græs over Fædrenes Kirkestier ... derved har man brudt en Slægtsskik, brudt med en Vane, der uanset det religiøse Udbytte, man muligvis fik ud af Kirkegangen, samlede Sogdenes Folk i et Fællesskab... til Enhedsfølelse og Samhørighed.⁵⁹

For Stevns var tragedien ikke, at folket ved kristendommens vigende indflydelse blev mindre religiøst, det religiøse udbytte var for ham nærmest en parentes. Det var kirken som samlende national institution og kristendommen som kulturel forpligtelse, der lå ham på sinde. For Stevns var det heller ikke folket, der havde svigtet kirken. Snarere var »Kirken... selv Skyld deri...«.⁶⁰ Stevns afslørede således omfanget af sin radikalisme, men også, at kirken for ham *kun* havde relevans som en institution, der skulle støtte op om nationen og forhindre, at folket blev

57 Se herom Skov 2010, s. 45ff.

58 DND: Bindslev 1929[d], s. 443.

59 DND: Stevns 1929[b], s. 374.

60 Ibid.

en horde i opløsning.⁶¹ For Stevns måtte Gud først og sidst blive krigens strenge Guddom, der hævdede sig over »... Flosklernes Slim og Menneskelægtens Fordærvelse«. ⁶² En af de omtalte floskler var næstekærlighed, fordi den stod i vejen for krigen, »det absolutte gode«. ⁶³ Hos Stevns indgik kristendommen derfor på sin vis i opbygningen af nationen, men han hævdede samtidigt, at den var underlegen i forhold til krigens patriotisme. ⁶⁴ For at passe ind i Stevns nationale vision måtte kristendommen helt give afkald på et selvstændigt etisk indhold og helt underordne sig en nationalistisk sekulærreligiøs orden.

Stevns var mere radikal end flertallet af de kristeligt indstillede konservative. Bemærkelsesværdigt er det, at Bindslev selv ad flere omgange replicerede på Arne Stevns indlæg og slog fast, at alliancen mellem stridsmagt og kirke måtte ske på et andet grundlag end det af Stevns fremførte. ⁶⁵ Ydermere tog han i stærke vendinger afstand fra hele Stevns' syn på kristendommen, idet han skrev:

Arne Stevns' syn paa Gud og Krigen er sikkert mere gammeltestamentligt end kristeligt. Den Gud, for hvis Aasyn det er frygteligt at staa, og som sender Krigene for at aabenbare sit Væsens Vælde, det er jødernes *Jahve* og ikke Jesu Kristi og vor Fader. ⁶⁶

For Bindslev var det magtpåliggende fortsat at tale på kristeligt grundlag. Han ville ikke afskaffe den kristelige etik. Han mente ikke, at kirken som samlende institution havde spillet fallit. Som præst i folkekirken rakte hans radikalisme ikke så langt. Det er dog interessant, at selv Bindslev i hovedsagen forstår kristendommen og navnlig kirken ud fra en national sammenhæng:

Hvor Kristendommen gror sammen med Folkets Liv, saaledes at Folket tror paa, at Gud har sat det paa en særlig Plads i Verden, og at han opdrager det til en bestemt Gerning, og hvor Kirken bliver denne religiøse Indvielses Tempel, der kan Nationalkirken skabes. ⁶⁷

61 Ibid., s. 376.

62 DND: Stevns 1929[a], s. 294.

63 DND: Stevns 1929[b], s. 372.

64 DND: Stevns 1929[a], s. 290.

65 DND: Bindslev 1929[c], s. 377.

66 Ibid.

67 DND: Bindslev 1928[d], s. 443.

Kirken skulle ifølge Bindslev være en nationalkirke. Heri lå der mere end blot den typiske konservative instrumentaliserings af religionen som et middel til at skabe sammenhængskraft.⁶⁸ Der var næsten tale om en nationalistisk teologi. For Bindslev var det Gud, der havde sat folket, hvor det stod på sin plads i verden, og stillet det over for de opgaver, det havde at løse som folk. Ja, folket skulle forstå sig selv som udvalgt af Gud. I lyset af denne grundtvigske opfattelse smeltedes nationalisme og kristendommen sammen. Kirkens rolle var som institution at føre folk ind i denne forståelse. Bindslev udtrykte det sådan, at kirken måtte bygges på folkelighedens højeste tinde.⁶⁹

På mange områder lignede dette egentlig den mere radikale og ukristelige Arne Stevns' tanker. Bindslev afsluttede da også debatten mellem de to ved at slå fast, at kristendommen netop havde den nationale rolle »at bevare og lutre det primitivt ædle i vort Folk«. ⁷⁰ Når Bindslev alligevel så sig nødsaget til at tage til orde mod Stevns, skyldtes det, at han fortsat tænkte kristendommen som en sandhed i sig selv og dermed som et etisk udgangspunkt, der også forpligtede nationen. Gud indtog en selvstændig rolle ved siden af og i en forstand endda over nationen, idet Han – ligesom i Bellahs analyse – anviste en højere moralsk målestok, som også nationen potentielt kunne dømmes efter. Nok var nationen helliggjort, men i kraft af erkendelsen af folkets rolle som Guds udvalgte og det særlige i dets stilling i forholdet til Gud var nationens hellighed i sidste ende funderet i Gud og dermed i en universel og evig sandhed.

Adam Holm og Göran Dahls opfattelse af radikalkonservatismens holdning til religion og helliggørelse af det politiske mål med udgangspunkt i denne redegørelse og analyse modificeres. For de radikalkonservative i kredsen om Det Nye Danmark var religion nok selve livets kerne, men kristendommen blev omtolket og tilpasset nationalismens sekulærreligion og i vidt omfang gjort til en komponent – ganske vist en uhyre central komponent – i det sekulærreligiøse maskineri.

Frihed, lighed og konservatisme

Når sekulærreligion i udgangspunktet er en reaktion på modernitetens problematiske pluralisme, og når radikalkonservatismen eksplicit

68 Muller 1997, s. 13.

69 DND: Bindslev 1928[d], s. 443.

70 DND: Bindslev 1929 [c], s. 379.

vendte sig imod parolen om frihed, lighed og broderskab, kan man så konkludere, at radikalkonservativ sekulærreligion er en antipluralistisk politisk religion i Gentiles forstand?

I hvert fald må frihedsbegrebet siges at være det ideologiske fundament for individets autonomi og en kritik heraf derfor en kritik af autonomi og pluralisme, hvad de radikalkonservative heller ikke lagde skjul på i deres sammenkobling af frihedsbegrebet med egoisme og pluralisme med splittelse. Klarest udtrykte maleren Harald Slott-Møller det: »Frihed og Ansvar er Modsætninger, der logisk ophæver hinanden«. Han fordømte de »Masser af hovedløse Sværmere, der berusede sig i Frihedens uformulerede og taagede Ideal i dets brutale Egoisme og samfundsmæssig set praktiske Uigennemførlighed«. ⁷¹

Harald Slott-Møller har næppe stået alene i sin kritik af friheden, men snarere end at fordømme friheden som sådan og kalde den ansvarsløshed søgte andre konservative, som redaktør L. Estrup, at redefinere friheden:

Frihedsbegrebet sidder dybt i konservative Hjerter. Men at være en fri Mand var i gamle Dage et Adelsmærke af en noget anden Art end det, hvormed vi i de seneste Dage ser en Frimandsbevægelse pynte sig. Den Følelse, der besjælede den frie Mand var ikke alene en Glæde over Rettigheder, men maaske i nok saa høj en Grad en Stolthed over at være Bærer af et Ansvar, af betydningsfulde Pligter overfor Slægten og Samfundet. ⁷²

Estrup var en af den unge generations mest fremtrædende konservative skikkelser og havde blandt andet været redaktør på Nationaltidende. Han insisterede på konservatismens tilknytning til frihedsbegrebet ved at rive dette ud af det liberale og moderne favntag og tværtimod hævde, at frihed ikke bestod i total autonomi, men netop i erkendelsen af den menneskelige eksistens' fundamentale samfundsmæssighed. Estrup afviste liberalismens frihedsbegreb som en ren karikatur. Han ønskede at rive de liberale grundopfattelser op med rode og hævdede i stedet sit eget frihedsbegreb. ⁷³

Også Ove Lundbye slog på nødvendigheden af at renvaske begrebet for »demokratisk svindel«:

71 DND: Slott-Møller 1928, s. 89.

72 DND: Estrup 1929, s. 99.

73 Ibid.

Frihed maa paany kædes sammen med Pligt og Ansvar. Der existerer egentlig kun én Frihed: Friheden til at arbejde, aandeligt og legemligt. Den medfører en Pligt til at arbejde efter Evne, og arbejde paa en Maade, der ikke er til Skade for den Helhed [det danske folk], der her kommer i Betragtning.⁷⁴

Lundbyes udlægning af frihedsbegrebet minder i én forstand om Estrups, idet han hævder frihedens snævre forbindelse med pligt og ansvar. Men der ligger hos Lundbye en kraftigere betoning af denne forbindelse. Skønt begge mente at hævde en konservativ variant af friheden, var der den væsentlige forskel, at Lundbye ganske tømte frihedsbegrebet for hele dets oprindelige substans og forvandlede det til en pligtskyldighed over for Fædrelandet. Bindslev lå i sin opfattelse af frihed langt tættere på Estrup, idet han slog fast, at liberalismens frihedsbegreb havde udviklet sig til sin diametrale modsætning, men at »Ogsaa paa konservativ Grund er der Tale om en Respekt for Individets Frihed og Selvbestemmelsesret«.⁷⁵

For Bindslev gjaldt det om at understrege, at friheden ikke var alfa og omega, men en størrelse afledt af noget andet, nemlig samfundet og staten. Man kan måske tale om en hævvelse af individuel autonomi, der gik hånd i hånd med afvisningen af individualismen som absolut doktrin. Der gik således et skel mellem de konservative, som ønskede friheden bevaret inden for samfundsmæssighedens rammer, og dem, der helt afviste friheden som begreb, eller omformulerede den så drastisk, at den blev uforenelig med enhver forestilling om individets autonomi. Hovedstrømningen synes at ligge i den mere »liberale« fortolkning af frihed. Der kan ikke uden videre tales om en politisk religion i Gentiles forstand.

I den forbindelse er frihedsbegrebets relation til lighedsbegrebet relevant. I den liberale politiske diskurs hænger den politiske frihed sammen med den politiske og juridiske lighed. I socialismen udvides dette til også at gælde økonomiske forhold, således forstået at politisk frihed ikke kan tænkes foruden den økonomiske frihed og den økonomiske lighed. Denne moderne lighedstanke havde traditionelt været en af konservatismens væsentligste kritikpunkter over for moderne politisk tænkning. Konservatismens fader Edmund Burke havde således snarere knyttet politisk frihed til politisk ulighed, og havde vel ikke engang fantasi til at forestille sig en sammenhæng mellem

74 DND: Lundbye 1930, s. 231.

75 DND: Bindslev 1930[b], s. 146.

økonomisk lighed og politisk frihed.⁷⁶ Bindslev udtrykte det således »... *Ligheden* opfattedes som *Enshed*, hvor den pustede Liv i en Nivelleringsstræben, der satte Præmie paa Middelmaadigheden paa Bekostning af det særegne«. ⁷⁷

Denne konservative kritik af lighedsbegrebet er på sine egne præmisser et forsvar for den enkeltes frihed, idet denne frihed ansås for at være baseret på menneskers meget ulige udgangspunkter. Man kan på sin vis tale om en spænding mellem konservatismens frihedskritik, der sætter mennesket ind i og fastholder det i en kulturel kontekst, og dens lighedskritik. Sidstnævnte blev hos Karl Bøgholm, i en kritik af det demokratiske kulturbegreb, omsat til en dyrkelse af de store personligheder: »... selve Kulturlivet maa ebbe ud, om man ikke naar til at genskabe en Førerklasser, der er socialt og økonomisk stærk nok til at virke som kulturbærende Element«. ⁷⁸

De store personligheder, hvis indsats altså truedes af det demokratiske kulturbegreb, var ophavsmænd til kultur i det hele taget. Her træder den store personlighed så at sige ud af kontekst og bliver en karismatisk, skabende skikkelse. Dette slog præsten og politikereren Kristen Amby i sin kritik af den socialdemokratiske filolog Hartvig Frischs kulturhistorie endnu klarere fast:

... betydningsfulde Ændringer sker ved geniale Personligheders Skaben. Den etiske Fornyelse sker ved et: *De gamle har sagt, men jeg siger Eder – !*⁷⁹

Kristen Amby var en af de centrale skikkelser i Det Unge Danmark og sad i dets bestyrelse. Han blev desuden valgt i Folketinget i 1932. Hans fremhævelse af den karismatiske personligheds nødvendige traditionsbrydende og traditionsskabende rolle ligner sociologens Max Webers tese om det karismatiske lederskab, der hentede sin autoritet ikke fra traditionen eller bureaukratiet, men fra personlig evne og fascinationskraft.⁸⁰ Denne tankegang, som åbnede muligheden for en konservatisme, der ikke bare var traditionel, virkede stærkt tiltrækkende på de radikalkonservative og slog igennem i deres kritik af de moderne politiske ideologer, der med deres lighedstrang netop syntes at begrænse muligheden for egentlig nyskabelse.

76 Burke 1987, s. 182.

77 DND: Bindslev 1928[a], s. 279.

78 DND: Bøgholm 1928, s. 452.

79 DND: Amby 1929, s. 493.

80 Weber 2003, s. 115ff.

Spændingen mellem hævdelser af menneskets bundethed til konteksten og dets mulighed for at skabe nyt var yderst fremtrædende i debatten med den gamle konservatisme og er desuden relevant for diskussionen af den konservative sekulærreligions karakter. For Marcela Cristi er det centrale spørgsmål statens rolle i forhold til civilsamfundet. En konservatisme, som troede på aktiv politisk indgriben i samfundet, ville i højere grad kunne karakteriseres som civilreligion à la Rousseau, mens en, der virkelig blot ville lade samfundet gå sin gang og lade det udvikle sig organisk, mere peger i retning af civilreligion à la Durkheim.

I almindelig moderat konservatisme, eksemplificeret ved den social-konservative chefideolog Arnold Fraenkel, havde man været tilfreds med, at udsvingene i samfundsudviklingen ikke blev for store, hverken i liberal eller socialistisk retning.⁸¹ I radikalkonservatismens forståelse var der et skisma mellem troen på organisk udvikling og betoningen af behovet og muligheden for politisk handling.

Bindselev kunne sige at »Kun den Udvikling der er *organisk*, kan Konservatismen give sin Velsignelse«. ⁸² Derved pegede han på civilreligion à la Durkheim – konservatismen som forsvar for det spontant opståede og rodfæstede. Problemet for den radikalkonservative var, at kulturen allerede i høj grad var blevet liberal. Dette skabte rod i systemet. Bindselev måtte derfor også beklage, at liberalismen i Danmark ikke var kommet i form af »naturkatastrofer«, men som en snigende »kulilteforgiftning«. Stille og roligt, men stadig som naturkatastrofen, bar den døden med sig. ⁸³

Det konservative udtryk »organisk« peger ikke nødvendigvis på en samfundsmæssig spontanitet. Det organiske var et normativt begreb; og en udvikling, der tilsyneladende var foregået organisk, men hvis substantielle indhold konservatismen ikke brød sig om, kunne klassificeres som kulilteforgiftning. Når det kom stil stykket, var det ikke for de radikalkonservative hastigheden, men indholdet af samfundsændringerne, der var interessante. Deres kritik af den gængse konservatisme, gik netop på, at den havde optaget for meget af den modernitet, den skulle have vendt sig imod. De radikalkonservatives eget program, derimod, var på mange måder temmelig radikalt. Konservatismens politiske opgave var ifølge dem at tilvejebringe en folkelig selvbesindelse. Den skulle »sønderflænge det Virkelighedsbillede som Radikalismen har forsøgt at foregøgle vort Folk, paapege Forlorenheden, opløse

81 DND: Fraenkel 1930, s. 235.

82 DND: Bindselev 1928[a], s. 281.

83 Ibid., s. 278.

Fraserne og Slagordene og betage dem deres Magt«. ⁸⁴ Deres civilreligiøse vision var i den forstand nærmest rousseausk.

Hos de mest yderligtgående radikalkonservative betød dette drastisk politisk handling. Den unge radikalkonservative Carl Hage var helt eksplicit i sin veneration for det fascistiske Italien:

... den italienske Presse er blevet befriet fra sit Bundfald og har faaet den hæderfulde Opgave at fortsætte det af Skolerne begyndte Opdragelses- og Oplysningsværk, idet den tager sig af de voksnes aandelige Udvikling. ⁸⁵

Carl Hage overlod intet til fantasien, da han udtrykte sin fascination af både mål og metoder i det fascistiske Italiens politiske religion. Pluralismen, som kom til udtryk i den frie presse, var så farlig, at den måtte undertrykkes til fordel for den nationale enhed. Åbenlyst hyldede han Mussolinis fascistiske politiske religion. Hage markerede et yderpunkt i sin stærke fascination af fascismen; og så sent som i 1943 skrev han en rosende bog om Hitler-Jugends mål og metoder. En anden af tidsskriftets mere perifere skribenter, forfatteren Johannes Reiff, der havde skrevet en række romaner om første verdenskrig, lod sig inspirere direkte af den tyske konservative revolutions ønske om drastiske samfundsforandringer, der skulle medføre en antropologisk revolution, skabelsen af det nye menneske og gennemførelsen af et ikke klassebaseret socialistisk samfund baseret på verdenskrigens frontfællesskab. ⁸⁶

En grundlæggende fascination har imidlertid været delt også af tidsskriftets inderkreds. Det er velkendt, at en af tidsskriftets redaktører, O.B. Kraft, i 1932 udgav bogen *Fascismen: Historie – Lære – Lov*, hvor han om ikke hyldede fascismen, så heller ikke tog afstand fra den. ⁸⁷ Det er også velkendt, at han i 1933 var drivkraften i et forsøg på at trække den konservative forfatningspolitik i en korporativistisk inspireret retning. Alligevel synes der at være en vis afstand mellem hovedstrømmen i *Det Nye Danmark* og dem, der i særlig grad slog til lyd for drastisk politisk handling. Tankegangen foreskrev for folk som Bindslev og Kraft snarere en identitetspolitisk indsats, der skulle modvirke samfundslivets stadige »atomisering«. Vigtigst var her kultur og uddannelsespolitikken. Bindslev skrev således:

84 DND: Bindslev 1928[a], s. 280.

85 Ibid., s. 488.

86 DND: Reiff 1928, s. 534.

87 Holm 2001, s. 19.

... Ret og Pligt til at være *national* i dette Ords inderste og bedste Betydning ... den skal være *solidarisk* med Folkets Historie gennem gode og onde Tider ... Den vil kalde og mane til det ubrødelige Sammenhold, til Følelsen af at være gældbunden til Fædrelandet, til den nationale Livsvilje, hvoraf et Folks Eksistens til syvende og sidst er afhængig.⁸⁸

Her var der tale om et forsvar for samfundets sekulærreligiøse grundlag i undervisningen. Dens formål var at lære eleverne at føle sig som en del af dette fællesskab. Historien skulle ikke være noget, man lagde kritisk afstand til. Den skulle tale direkte til den enkelte og etablere en følelse af pligt over for fædrelandet.

Her er der naturligvis tale om aktiv identitetspolitik og derfor en bevist helliggørelse af politik. Men alligevel ligger det langt fra den rolle, staten skal have i en rousseausk civilreligion. Durkheim havde endog fremhævet netop undervisningssystemets centrale rolle i sin beskrivelse af civilreligionen.⁸⁹ I forhold til det sekulærreligiøse begrebsapparat peger nærværende undersøgelse på, at radikalkonservatismens var et grænsetilfælde, der ikke lader sig kategorisere klart som hverken den ene eller anden idealtipe. I praksispolitikken blev inderkredsen af Det Nye Danmarks skribenter, der siden deres ungdom havde fået politiske karrierer eller økonomiske forpligtelser, på mange måder til traditionelle konservative. Den primære forskel lå i afvisning af teorien om at konservatismen skulle udgøre en modererende kontravægt. I stedet henviste man direkte til nationens sekulærreligiøse karakter og blæste til alarm over det nationale fællesskabs stærkt svækkede tilstand. Endelig hævdedes det nationale fællesskabs åndelige fundament.

Konklusion

Kredsen omkring Det Nye Danmark formulerede mellem 1928 og 1930 en sekulærreligiøs diskurs i et forsøg på at reformulere og revitalisere en samlende national referenceramme for nationen. Denne radikal-konservative sekulærreligion satte lighedstegn mellem stat og nation, og den accentuerede statslige symboler generelt og kongen i særdeleshed. Også kristendommen spillede en central rolle. Den gamle Gud omgjordes i nationens billede og blev til en komponent i det sekulærreligiøse maskineri, ophav til og garant for nationens essentielle

88 DND: Bindslev 1930[c], s. 451.

89 Cristi 2001, s. 195.

hellighed og samtidig overordnet etisk målestok for nationen. Den radikalkonservative sekulærreligion havde såvel anti-individualistiske som individualistiske elementer, hvorfor man kan tale om et forsvar for personlig frihed kombineret med en hævvelse af individets fundamentale samfundsmæssighed og pligtskyldighed over for stat og nation. Radikalkonservatismen var først og sidst en politisk ideologi og ville derfor bruge politisk magt til at indprente sine værdier og tanker i folket gennem aktiv identitetspolitik.

Kildeartikler (DND):

Bindslev, Alfred & O.B Kraft (red.): *Det nye Danmark*, årg. 1-3 (1928,1929,1930), særligt:

Amby, Kristen: »Om Kulturbegrebet«, 1929, s. 488-493.

Amby, Kristen: »Kom, Skaber Aand! – Betragtninger over Barthianisme«, 1930[a], s. 346-351.

Amby, Kristen: »De politiske Ideer«, 1930[b], s. 469-477.

Bindslev, Alfred: »Breve om Konservatisme – I. Konservativ Livsanskuelse«, 1928[a], s. 276-283.

Bindslev, Alfred: »Thorkild Gravlund«, 1928[b], s. 359-362.

Bindslev, Alfred: »Breve om Konservatisme – II. Reaktion«, 1928[c], s. 329-336.

Bindslev, Alfred: »Breve om Konservatisme – III. Kirken«, 1928[d], s. 439-444.

Bindslev, Alfred: « Breve om Konservatisme – IV«, 1929[a], s. 269-275.

Bindslev, Alfred: »Svar til Premierløjtnant Arne Stevns«, 1929[b], s. 296-298.

Bindslev, Alfred: »Svar til 'Kætteren'«, 1929[c], s. 377-379.

Bindslev, Alfred: »Et Folk og dets Tro«, 1929[d], s. 442-448.

Bindslev, Alfred: »Breve om Konservatisme V – Kongedømmet«, 1929[e], s. 465-469.

Bindslev, Alfred: »Livssynet bag Loven«, 1930[a], s. 39-46.

Bindslev, Alfred: »Breve om Konservatisme VI – Konservatisme og Liberalisme«, 1930[b], s. 140-150.

Bindslev, Alfred: »Historieundervisning«, 1930[c], s. 449-451.

Bøgholm, Karl: »Ny Konservatisme«, 1928, s. 449-461.

- Estrup, L.: »En konservativ Epistel«, 1929, s. 95-103.
- Fraenkel, Arnold: »Til Spørgsmaalet om Konservatisme«, 1930, s. 232-241.
- Gravlund, Thorkild: »Soldatersvar II«, 1928, s. 300-310.
- Hage, Carl: »Det nye Italien«, 1930, s. 486-493.
- Kraft, O.B: »Politisk Kommentar«, 1928, s. 1-5.
- Kraft, O.B: »Politisk Kommentar«, 1929, s. 403-408.
- Kraft, O.B: »Omkring parlamentarismen«, 1930, s. 444-450.
- Lundbye, Ove: »Hvad er Konservatisme?«, 1930, s. 222-232.
- Redaktionen: »Harald Nielsen – Hilsen og Hyldest til Halvtredsaarsdagen den 20. april«, 1929, s. 135-137.
- Redaktionen: »Vor Front – Det nye Danmark«, 1930, s. 1-2.
- Reiff, Johannes: »Krig, Livsanskuelse og Politik«, 1928, s. 529-534.
- Slott-Møller, Harald: »Kunstens Vidneudsagn«, 1928, s. 88-93.
- Stavnstrup, P.: »Harald Nielsen«, 1929, s. 126-134.
- Stevns, Arne: »Kætterske Bemærkninger om Krig«, 1929[a], s. 289-295.
- Stevns, Arne: »Nogle flere kætterske Bemærkninger«, 1929[b], s. 372-376.
- Styrmer, Hother: »Betragtninger over Forsvarsproblemet«, 1928, s. 39-50.
- Svensson, Adolph: »Vor Stilling ved Rigets Sydgrænse«, 1928, s. 262-268.

Litteratur:

- Bellah, Robert N.: »Civil Religion in America«, i *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 96, 1967, s. 1-24.
- Bindeslev, Alfred: *Konservatismens historie i Danmark fra 1848 til 1936*, bd. II, Odense 1938.
- Burke, Edmund: *Tanker om den franske revolution*, Ribe 1987.
- Christmas-Møller, Wilhelm: *Christmas I-II*, København 1993.
- Cole, William A. & Phillip E. Hammond: »Religious Pluralism, Legal Development, and Societal Complexity: Rudimentary Forms of Civil Religion«, i *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1974, nr. 2, s. 177-189.

- Cristi, Marcela: *From Civil to Political Religion. The Intersection of Culture, Religion and Politics*, Waterloo, ON 2001.
- Dahl, Göran: *Radical Conservatism and the Future of Politics*, Nottingham 1999.
- Durkheim, Émile: *Om den sociale arbejdsdeling*, Kbh. 2000 [1902].
- Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*, London 1973.
- Gentile, Emilio: *Politics as Religion*, Princeton, NJ 2006 [2001].
- Griffin, Roger: *The Nature of Fascism*, London 1991.
- Griffin, Roger »Cloister or Cluster? The Implications of Emilio Gentile's Ecumenical Theory of Political Religion for the Study of Extremism«, i *Totalitarian Movements and Political Religions* 6, 2005, nr. 1, s. 33-52.
- Hatting, Jørgen: *Fra Piper til Christmas Møller*, København 1966.
- Hobsbawm, Eric: *The Invention of Tradition*, Cambridge 1984.
- Holm, Adam »'Opposing the Past': Danish Radical Conservatism and Right-Wing Authoritarianism in the Inter-War Years«, i *Totalitarian Movements and Political Religions* 2, 2001, nr. 3, s. 1-24.
- Holm, Adam: *I opposition til fortiden*, upubliceret ph.d.-afhandling, KU 2002.
- Jensen, Erik: *Mellem demokrati og fascisme*, Odense 1983.
- Kauffeldt, Carl: *Nye tider – nye mål*, Kbh. 1966.
- Kraft, Ole Bjørn: *En konservativ politikers erindringer 1926-1945*, Vojens 1971.
- Mannheim, Karl: *Conservatism: A Contribution to the Sociology of Knowledge*, London 1986.
- Markoff, John & Daniel Reagan: »The Rise and Fall of Civil Religion: Comparative Perspectives«, i *Sociological Analysis* 42, 1982, nr. 4, s. 333-354.
- Muller, Jerry Z.: *Conservatism: An Anthology of Social and Political Thought from David Hume to the Present*, Princeton, NJ 1997.
- Skov, Christian Houlberg: »De sorte jakobinere – konservatismen og den konservative revolution«, i Årsskriftet *Critique*, Århus 2010, s. 37-61
- Stevns, Arne: *Vor Hær i Krig og Fred* 1-2, Fredericia 1942-44.
- Weber, Max: »Det karismatiske herredømme og dets omdannelse«, i Heine Andersen, Hans Henrik Bruun & Lars Bo Kaspersen: *Max Weber. Udvalgte tekster* bd. 2, Kbh. 2003 [1922], s. 115-129.

Williams, Rhys H.: »Religion as Political Resource: Culture or Ideology?« i *Journal for the Scientific Study of Religion* 35, 1996, nr. 4, s. 368-378.

SUMMARY

Danish Radical Conservatism as Secular Religion

Danish Radical Conservatism in the interwar period found its most well-reasoned and sophisticated expression in the periodical *Det nye Danmark* [»New Denmark«], published from 1928 through 1937. The first three volumes make up the source material of this article. Those years witnessed the formation of a new ideological tendency that represented an alternative to pragmatic, mainstream Conservatism. Supporters of the latter accepted continuous modernization of society, even according to a liberal and social reform-oriented pattern, so long as renewal was gradual and moderate. Responsible compromise, especially between economic interest groups, was a guiding principle for the Conservative People's Party, successor – by change of name in 1916 – to the party organization and parliamentary group formerly known as »the Right«.

The new Radical Conservatives reacted against this approach by dissociating themselves from the class-based egoism which, according to their view, lay at the root of even conservative-liberal political reasoning. They desired a collective national and religious resurrection based on spiritual concord and the monarchy as the core institution which embodied the bonds between past and present Denmark. The nation was a sacred unity and thus the purpose and meaning of political activity.

In the present article Radical Conservative ideas are discussed within the theoretical framework established by Emilio Gentile, Marcela Cristi and Robert Bellah. Here, secular religion is the common denominator while civil and political religion are main variants. Civil religion involves a set of values and symbols which support citizens' identification with and loyalty towards a liberal democracy. The underlying ideology is not necessarily socially neutral, yet neither is it repressive. This, by contrast, is an inherent feature of political religion. This phenomenon typically appears in authoritarian systems and is particularly linked with Fascism. The ideology is invasive vis-à-vis the individual: strongly normative and aiming at the creation of a »New Man«.

Not nearly all Danish conservative intellectuals belonging to the New Denmark circle were all-out radicals. A few were 'Blood and Soil' romanticists, and others were seeing positive elements in Fascist ideology and politics. The majority, though, achieved important positions within the Conservative party, adapted a pragmatic stance in day-to-day politics and rejected the right wing radicalism of the later 1930s. Nonetheless, the attitude of the group falls within the category of secular religion, or is at least bordering on it. More than anywhere else this was evidenced by the issue of faith. Leading moderate figures, notably New Denmark editor Alfred Bindslev, a university trained theologian and Member of Parliament, held the opinion that the existential and moral doctrines of Christianity were of universal validity and possessed such authority that even the results and overall quality of a national-conservative regime were to be measured by their yardstick. Some scholars have

interpreted this as if religion, not the nation, were the stable core value in the minds of Radical Conservatives. The present article, however, argues that the gospel of Christianity was reinterpreted and instrumentally adapted to fit in as a cogwheel – albeit a central one – in a secular-religious machinery.

Even though the charismatic and popular leader of the Conservatives, John Christmas Møller, contemplated the Radical Conservatives in a way that signalled dissociation, if not outright contempt, their ideas remained influential during the 1930s, but after the war they evoked no response. Later on, the movement was presented in a rather ironic light even by its old stalwarts.